

ŠTORKLJA – ALI RES PRINAŠA OTROKE ALI SAMO ŠTORKLJÁ?

JANEZ KEBER

Preden odgovorim na vprašanji, se mi zdi potrebno, da na kratko predstavim to nenavadno in redko ptico. Štorklja je »velika močvirska ptica selivka z belim perjem po telesu, črnimi perutmi in dolgimi nogami«.¹ Značilna je tudi po tem, da gnezdi na strehah in se podobno kot lastovke vrača ob začetku pomladi. Lastovke in štorklje so torej znanilke pomladi.² To je za štorkljo sicer manj znano, ker pri nas ni tako razširjena kot lastovka, je pa obenem tesno povezano z odgovorom na prvo v naslovu postavljeno vprašanje.

Pri predstavljanju štorklje seveda ni mogoče iti mimo njenega imena. F. Erjavec³ navaja naslednja imena: *bogdal*, *štorklja*, *štrk*, *štrok*, *roda*, *žabogolt*. Splošnoslovenski naziv *štorklja* ter narečno *štrk* in *štrok* izhajajo iz nemškega naziva *der Storch*, izraz *roda* pa je znan v srbohrvaščini. Naziv *žabogolt* nam pove, da so *žabe* najbolj pogost plen štorkelj.⁴ Poimenovanje *bogdal* je tudi v zvezi z odgovorom na prvo v naslovu postavljeno vprašanje: »Ali štorklja res prinaša otroke?« Po tradicionalni krščanski vzgoji je bilo v zakonu pač toliko otrok, kolikor jih je »Bog dal«. Latinsko ime za štorkljo je *Ciconia*: iz tega v italijanščini *cicogna*, v francoščini *cigogne*, v španščini *cigüena*. V poljščini in slovaščini se štorklja imenuje *bocian*, v kašubščini *bocòn*, v ruščini *aist*, v češčini *čáp* itd.

Izhajajoč iz slovenskega naziva *bogdal*, je mogoče tudi domnevati, da je štorklja sveta ptica. To domnevo potrjujeta splošna⁵ in krščanska simbolika. Tako je po krščanski simboliki »štorklja simbol razumnosti in budnosti, pobožnosti in čistosti. Povezuje se z Marijinim oznanjenjem, ker tako kot štorklja napoveduje prihod pomladi, tako tudi Oznanjenje napoveduje prihod Kristusa. Morda sodobno evropsko izročilo, po katerem štorklje prinašajo novorojenčke njihovim materam, izhaja iz povezovanja štorklje z Oznanjenjem.⁶ V zvezi s tem obstaja ponekod pravi kult štorklje. Tako npr. štorkljo zelo častijo Kašubi. Ne smejo je vznemirjati, kaj šele ubijati. Uboj štorklje lahko prinese nesrečo na vso vas: ali zgori vas ali toča uniči posevke na poljih. Štorklja naj bi tudi slutila požar in nekaj dni prej zapustila svoje gnezdo, opozarjajoč s tem ljudi pred grozečo nesrečo. Po pričevanju iz Cieszenia pa bi moralo biti v vsaki vasi vsaj eno štorkljino gnezdo.⁷

Poučeni s kratkim pogledom v simboliko in kult štorklje se vračamo k uvodnemu vprašanju. V zvezi s tem, kakšen bi bil današnji odgovor,

navajam tale zgled: Večina staršev se dandanes že zaveda, da bi na vprašanje svojega otroka: Kako sem prišel na svet? ne smeli odgovarjati: »Prinesla te je štorclja, kupili smo te v trgovini« itd.⁸ Da pa so bili odgovori v ne tako »davni preteklosti« pritrilni, dokazujejo izrazi v posameznih jezikih, npr. v slovenščini – evfemistično *štorclja ti bo prinesla bratca* »rodil se ti bo bratec«;⁹ v nemščini – pogovorno *der Storch kommt zu jemandem* (dobesedno: štorclja pride h komu) »štorclja bo prinesla otroka« ali novejša *der Storch hat angerufen* (dobesedno: štorclja je poklicala) »dobila bo otroka« ter pogovorno šaljivo *der Storch hat sie ins Bein gebissen* (dobesedno: štorclja jo je kljunila«) ali *sie ist vom Storch gebissen* v pomenu »noseča je; dobila bo otroka; rodila bo«; v italijanščini – *attende la cicogna* (dobesedno: pričakuje štorcljo) »rodila bo« in *è arrivata la cicogna* (dobesedno: prišla je štorclja) »rodila je«; v slovaščini – *prišiel bocian* »rodil se je otrok«; *bocian ti doniesl bračeka, sestričku* »dobil si bratca, sestrico«; češko – *přílehel k nim čáp*; *čáp jim přinesl dět'atko*; *čáp jim zaklepal na okno* (dobesedno: štorclja jim je potrkala na okno) vse v pomenu »rodil se jim je otrok«; poljsko – *wierzyć w bociany* (dobesedno: verjeti v štorclje) »naivno verjeti, da štorclje prinašajo novorojenčke, biti naiven«; kašubsko – *u nih bocòn nad kominem lãtã* (dobesedno: pri njih štorclja nad dimnikom leta) v pomenu »pri njih je možno pričakovati povečanje družine« ter *ja bęcòn wëklepöl* (dobesedno: štorclja jo je sključala) v pomenu »zanosila je izven zakona«.¹⁰

Lesorez iz knjige Hortus sanitatis (okoli leta 1498)

Obravnavano »poslanstvo« štorclje – prinašanje otrok – pa ima svojo slabo stran. Ker je ptica selivka, je pri nas samo spomladi in poleti, jeseni pa že odleti. Torej lahko samo v tem času prinaša otroke. Da so vsaj v nekaterih deželah mislili tudi na to okoliščino, dokazuje kašubski jezik. Tako otroci v kašubskem kraju Starzynju verjamejo, da novorojenčke spomladi in poleti prinese štorclja z morja, tako da jih vrže materam v razprostrti predpasnik, jeseni in pozimi pa vrana, ki jih prinese z drevesa. Otroci, ki jih prinese štorclja, se imajo za plemenitejše, tisti od vrane pa naj bi bili slabši. Pogosto je mogoče slišati, kako se otroci hvajlijo: *Jõ jem lepši, bęc me bęcòn přeños, a ceb'e varna, tj. »Jaz sem boljši, ker me je prinesla štorclja, tebe pa vrana«.*¹¹

Na »sodelovanje« štorklje pri porodu se verjetno nanaša francoski izraz *mère cigogne* (dobesedno: mati štorklja), ki enako kot *mère poule* (tj. »mati kura«) pomeni v pogovornem jeziku »mati, ki zelo skrbi za svoje otroke«. Razlaganje poroda s pomočjo štorklje seveda nikoli ni bilo brezpogojno verjetno za radovedne otroke ali tudi edina možnost odgo-varjajočih staršev ali drugih pojasnjevalcev. To dokazuje npr. francoski izraz *contes à la cigogne* oziroma *contes de la cigogne* (dobesedno: zgodbe o štorklji) v pomenu »izmišljene zgodbe, neumno govoričenje« ter kašubski izrazi, kot *gadac o bocónah* (dobesedno: govoriti o štorkljah) v pomenu »izmišljevati si«, npr. *Ten gada o bocónah, jemu le może dzesqte słowo véréc* (tj. »Ta govori o štorkljah, zato mu je možno verjeti le vsako deseto besedo«), izpeljani glagol (prim. *bocón* »štorklja«) *bocónic* v enakem pomenu (v slovenščini mu ustreza glagol *štorkljati*, vendar ima drugačen pomen!), dalje *obocónic* »(o naivnežu) nalagati koga«. ¹²

Ko končujem obravnavo v zvezi s prvim v naslovu postavljenim vprašanjem, poudarjam, da je dandanes otrokom možno dati samo negativen odgovor. Različni izrazi v slovenskem in drugih jezikih, ki pripovedujejo, da štorklja prinaša otroke, so evfemistični, tj. taki, ki o kočljivih, občutljivih stvareh, med katerimi sta tudi spolnost in porod, govorijo po ovinkih, prikrito, na »lepši«, udobnejši način. Štorklja je bila kot velika, redka, nenavadna, glede na simboliko pa tudi sveta ptica, brez dvoma dovolj primerna za opravljanje tako zahtevnega opravila. Omenjeni izrazi pa se danes ne glede na drugačno »resnico« še naprej uporabljajo v pogovornem, šaljivem oziroma ekspresivnem izražanju. ¹³

V zvezi s štorkljo je v slovenskem jeziku nastalo več izrazov: *štorkljáti* »hoditi z nerodnimi, okornimi koraki«, *štorkljáč* »kdor nerodno, okorno hodi«; *štórkľast* »neroden, okoren« in »tak kot pri štorklji«; *štorkljáv* »ki hodi z nerodnimi, okornimi koraki«; *štórkľež* »neroden, okoren človek«. Zadnji izraz se uporablja tudi kot psovka: štorkljež nerodni! Dolge štorkljine noge in počasna hoja vsekakor lahko dajejo vtis nerodnosti, okornosti. Možen pa je tudi vtis važnosti, o čemer priča poljska primerjava *chodzić jak bocian* (dobesedno: hoditi kot štorklja) v pomenu »hoditi počasi in važno«. Na važnost, pomembnost, svetost štorklje se nanaša še poljski izraz *bocian, który świat czyści* (dobesedno: štorklja, ki čisti svet) »človek, ki se ima za poklicanega, da premaga zlo na svetu«. Na štorkljino nerodnost kaže tudi nemška primerjava *wie ein Storch im Salat* (dobesedno: kot štorklja v solati) v pomenu »z okornimi nogami, nespretno, neelegantno«. Da je štorklja nekaj posebnega, nakazuje tudi španski frazeologem *pintar la cigüena* (dobesedno: slikati štorkljo) v pomenu »velikega gospoda igrati«. ¹⁴ Poleg štorkljinih nog so postali sinonim za velikost tudi štorkljin vrat, korak in kljun, npr. slovaško pogovorno *má krk ako bocian* (dobesedno: ima vrat kot štorklja) »ima dolg vrat«; poljsko *bociani krok* (dobesedno: štorkljin korak) »velik, dolg korak«;

bocanie nogi (dobesedno: štorcljine noge) »dolge, tanke noge«. Na štorcljin kljun se nanaša francoski žargonski izraz *rasoir de la cigogne* (dobesedno: britev štorclje) v pomenu »giljotina«.¹⁵ Popolnoma nenevaren je češki narečni »štorcljin nosek« – *čapí nůsek* »pelargonija« itd. V zvezi s štorcljinimi nogami je treba omeniti zlasti še značilno stojo štorclje na eni nogi, npr. *Kakor štorclja sredi močvirja je stal* sveti mož sredi svoje celice, podoben kamenitemu kipu. Niti uda ni premaknil, kar trenil ni z očesom (I. Tavčar, 4000, LZ 1891, str. 265). Če opravljate poklic, pri katerem morate stati, porazdelite težo enakomerno na obe nogi, namesto da se greste štorcljo (Tovariš 1971, št. 33, str. 69).

Zdaj je brez težav možno odgovoriti tudi na drugo v naslovu postavljeno vprašanje, ali štorclja res štorcljá. Nerodnost, okornost štorcljine hoje potrjujejo poleg nemškega zlasti slovenski izrazi *štorcljati*, *štorcljač*, *štorcljež* itd. Iz izrazov in frazeologemov v nekaterih drugih jezikih pa je mogoče dobiti ugodnejšo predstavo.¹⁶

S pticami včasih ekspresivno poimenujemo tudi letala, npr. jeklena, srebrna ptica. Tako je bila *štorclja* med drugo svetovno vojno »nemško enokrilno izvidniško letalo«, npr. Nad bojno črto je preletavala »štorclja« in odmetavala male bombice (Slov. poročevalec 24. 4. 1949, 2/IV). Kajti okrog poldneva se je nad nami pojavilo letalo – štorclja (Ljub. dnevnik 1961, št. 131, str. 9). Pomen »vrsta izvidniškega letala« ima tudi ustrezni italijanski izraz *cicogna*.¹⁷

Živali navadno nastopajo v basnih. Tudi štorclja pri tem ni izjema. Po basni J. de la Fontaina *Le Renard et la cigogne*, tj. Lisica in štorclja, je nastal francoski izraz *repas de la cigogne* (dobesedno: štorcljin obed) v pomenu »neokusna pogostitev« in »zastonj je slepemu namigovati in gluhemu šepetati; temu ni dorasel, to ni zanj«.

To je kratka predstavitev *štorclje* s stališča njenega pojavljanja v posameznih jezikih. Sledeč uvodnima vprašanjema, smo prišli do odgovorov tako, da smo ugotavljali njeno vlogo v življenju posameznih narodov.¹⁸

¹ Glej Slovar slovenskega knjižnega jezika IV, str. 1116!

² Povezanost lastovk z začetkom pomladi nakazuje tudi pregovor *Ena lastovka ne naredi pomladi* v pomenu »iz enega primera se ne morejo delati splošni sklepi«. Glede na pomlad in priljubljenost pri ljudeh primerja štorcljo z lastovko že F. Erjavec (Živali v podobah, str. 148): *Kakor lastovka se je tudi štorclja priljubila ljudem. Všeč je človeku njeno pametno vedenje, njena čistoča, neizrečena skrb do mladih in neprelomna zvestoba, ki za vse življenje veže samca za samico...*

³ Živali v podobah, str. 148–149: Na Nemškem in tudi na Štajerskem, kjer ima tudi ime *bogdal*, pripovedujejo, da *štorclja prinaša otroke iz vode*, da varuje otroke kač, kadar v gozdu zaspe, in da se jeseni v Jutrovi deželi spremeni v človeka. O njej se govori, da svoje mlade nosi na hrbtu, da jih uči letati in da jih otima nevarnosti, ako nesreča

preti poslopju, na katerem stanuje. Zato imajo štokrljo za srečonosno ptico; kjer ona gnezdi, tjakaj ne udari strela, tam je sreča in zadovoljstvo doma. Pravijo, da obogati, kdor prvega štrka na pomlad vidi, zato otroci na Štajerskem, ugledavši leteče štrke, pojo:

Roda, roda, roda!
Štrk, štrk, štrk!
Zlati stric brez brk,
daj nam zlata, zlata!

Štokrlja, katero po raznih krajih zovejo tudi *štrk*, *štok*, *roda* in *žabogoli*, spada med večje močvirske ptice, visoka je namreč čez tri čevlje, razkriljena pa meri do sedem čevljev...

- ⁴ V zvezi s tem je nastala igra *žabe in štokrlja*. Na tleh označijo dve »mlaki«. V obeh prebivajo »žabe«. Vmes stoji na eni nogi »štokrlja«. »Žabe« se hodijo obiskovat, »štokrlja« jih lovi. Katere se dotakne, mora iz igre. »Žaba«, ki ostane zadnja, postane »štokrlja« (okolica Kranja, N. Kuret).

Na posebne odnose med štokrljami in žabami kaže kašubski frazeologem z *žabamě v stave... blotku... rové są zabavac* (dobesedno: z žabami v ribniku zabavati se) v pomenu »ne biti še na svetu«. Ti odnosi so razvidni iz dodanega zgleda – *Cěż tě są tu véle vdávaš!// vdaješ v gądkę, o dawněh czasach, kej tě są jeż ze žabamě v stave zabawiał, niigle ce bocón wéłóvil* (dobesedno: Zakaj se toliko siliš v pogovor o preteklih časih, ko pa si se takrat še z žabami v ribniku zabaval, dokler te ni ulovila štokrlja!).

Kašubski frazeologem z *žabamě v stave są zabavac* z navedenim zgledom torej dodatno potrjuje nekdanjo predstavo, da ljudje »pridejo na svet« iz vode s pomočjo štokrlje. Pri tem bolj ali manj »sodelujejo« značilni vodni prebivalci – *ribe*, *raki* ter *žabe*. Zlasti zadnje so kot dvoživke zelo »primerne« za povezavo med vodo in kopnim. Sploh pa se opisovana predstava lepo ujema z domnevo, da so prvi živi organizmi nastali v vodnem elementu. Pri obravnavi kašubskega frazeologema z *žabamě v stave są zabavac* »ne biti še na svetu« pa skoraj ne moremo mimo slovenskega frazeologema *iti rakom žvižgat* »iti v pogubo, v nič, v smrt«, zlasti pa njegove različice *iti rakom žvižgat in ribam* (ali *žabam!*) *gost* v enakem pomenu. Slovenski frazeologem z različicami je podobno kot rusko *pokazaty*, gde raki zimujut »kaznovati« nastal na osnovi nekdanjega usmrčevanja z utopitvijo (glej Mohorjev koledar 1991, str. 103–104!). Pomensko sorodno ubesedena frazeologema kažeta torej vodo kot izhodišče ali konec življenja. V krščanskem svetu je kot izhodišče ali konec življenja bolj znana zemlja. V zvezi s tem primerjaj svetopisemsko *Prah si in v prah se povrneš* v pomenu »človeško življenje je minljivo«.

- ⁵ Glej J. Chevalier, A. Gheerbrant, Rječnik simbola, str. 562–563:

1. Čeprav je v Levitskem zakoniku (11, 18–19) rečeno, da je štokrlja odvratna, je to na splošno ptica ugodnega predznaka. Je simbol sinovskega spoštovanja, ker se pojmuje, da hrani svojega ostarelega očeta. V nekaterih deželah trdijo, da prinaša otroke, kar je verjetno v zvezi z navadami ptic selivk; štokrljina vrnitev se ujema s prebujanjem narave. Iz istega razloga se ji pripisuje moč, da s samim pogledom povzroči spočetje. Enako se na Kitajskem govori za čapljo.

2. Bela čaplja je tolteški hieroglif Atzlana, Atlantide, praprvtotnega otoka. Čaplja, štokrlja in ibis so ptice, ki uničujejo kače. So torej sovražnice zla, protisatanske živali, in zato tudi simboli Kristusa. V starem Egiptu je bil ibis en aspekt Totha, personifikacije modrosti, feniks, simbol sončnega ciklusa in vstajenja, pa je bila morda škrlatna čaplja. Drža teh ptic, ki nepremično in osamljeno stojijo na eni nogi, naravno usmerja v kontemplacijo.

3. Na Daljnem vzhodu, posebno na Japonskem, se štorcklja pogosto zamenjuje z žerjavom in se pojavlja kot simbol nesmrtnosti. Vsekakor je štorcklja najpogostejši simbol dolgoživljenjskosti. Pripisuje se ji sposobnost, da doživi bajno starost. Toda ko dopolni šeststo let, ne je več in ji zadostuje samo pijača, da bi preživela; po dva tisoč letih postane popolnoma črna. Ob zajcu in krokarju je priljubljena žival taoističnih alkimistov.
4. Postavljanje čaplje proti kači kot ognja proti vodi se srečuje v ljudskih verovanjih Kambodže: čaplja prinaša sušo; če stoji na hiši, naznanjuje požar.
- 6 Glej Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, str. 510!
- 7 Glej B. Sychta, Słownik gwar kaszubskich I. str. 46 d.! V zvezi z dejstvom, da je bila štorcklja nekdanj sveta ptica, ki je niso smeli niti ubijati niti jesti, sta nastala nemška frazeologema: *da brat' mir einer Storch (aber die Beine recht knusprig)* (dobesedno: pa naj mi kdo speče štorckljo – toda noge lepo hrustljave) v pomenu »česa ne poveš! beži no!« ter *der will einen Storch (extra) gebraten haben* (dobesedno: ta bi imel rad štorckljo (posebno) pečeno) v pomenu »ni mu lahko ugoditi; ta si mnogo dovoli«.
- 8 Glej B. Tekavčič, H. Grothe – I. Krajnc, Od kod otroci, 1971, str. 1!
- 9 Glej Slovar slovenskega knjižnega jezika IV, str. 1116! Navajam še en zgled: V sobici trikrat štiri metre me je sprejela Marta Globokar – mati štirih otrok. Dvakrat je njeno družino obiskala štorcklja in obakrat prinesla dvojčke (I. A. Tedenska tribuna 1965, št. 2. str. 4).
- 10 Za kašubske primere glej v opombi 7 navedeno delo, prav tam!
- 11 Podobneje o tem glej v opombi 7 navedeno delo, prav tam!
- 12 Bližje slovenskemu glagolu *štorckljati* »hoditi z nerodnimi, okornimi koraki« je kašubska primerjava *Stavac nodži jak buecon v žče* (dobesedno: postavljati noge kot štorcklja v žitu) v pomenu »med hojo visoko dvigovati noge«. Enaka izpeljanka kot glagol *štorckljati* (tj. iz *štorcklja*) je španski glagol *cigüeñar* (iz *cigüeña*), ki pomeni »klepetati tj. »dajati ostre glasove z udarjanjem zgornjega dela kljuna ob spodnji del«, kar je značilno za štorcklje in čaplje.
- 13 Pri raziskovanju izvora frazeologemov imamo pogosto opravka z evfemizmi. V pomenu »roditi« npr. *iti v Rim* in *peč se je podrla*.
- 14 Primerjaj še kašubski izraz *mec víkšęyo ptōha jak buecōna* (dobesedno: imeti večjo ptico kot je štorcklja) v pomenu »dvigovati se nad druge, prekašati jih«.
- 15 Sinonimna francoska izraza sta *rasoir national* in *rasoir à Roch*.
- 16 Kako se lahko razume vzvišenost in pomembnost, kaže kašubsko reklo – *Na jednē loce huedzi ęo ji buecōn* (dobesedno: vol in štorcklja hodita po enem travniku) v pomenu »na svetu živijo delovni ljudje in brezdelneži«.
- 17 Naziv za štorckljo se v nekaterih jezikih uporablja za poimenovanje določenih priprav, npr. v španščini – *cigüeña* »ročica, klešče; motoroga pri zvonu«; v francoščini – *cigogne* »ukriviljen vzvod«, v italijanščini – *cicogna* »lesen tram, na katerem je obešen zvon«. Zanimiv pomen ima »štorckljino gnezdo« v poljščini in kašubščini: poljsko *bocianie gniazdo* »na nekdanjih ladjah koš na ščitu jambora, ki služi kot opazovalna točka mornarjev« ter »ploščad v obliki polkroga na vrhu jambora«; kašubsko *bocōne gńazdo* »majhna količina žita, sena, drv, ki ne napolnijo voza, majhna vožnja«.
- 18 Moja kratka predstavitev štorcklje je torej predvsem jezikovna. Možna je seveda širša in globlja obravnava z najrazličnejših aspektov, o čemer priča tudi disertacija O. Filitza z naslovom *Warum bringt der Storch die Kinde?* (Erlangen 1940), ki jo omenja L. Röhrich. *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* 2, str. 1031.